

Kâni Paşa-Zâde Rif’at Bey’in “Hukuk-ı Umûmiyye” (İstanbul, 1290) Kitabı

Kâni Pasha-Zâde Rif’at Bey’s Book Of “Hukuk-ı Umûmiyye”
(Istanbul, 1290)

Rukiye AKKAYA KİA*

Öz

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu ve Batı arasındaki siyasi-ekonomik ilişkiler yoğunlaşırken, bürokratik görevdeki pek çok kişi çeşitli nedenlerle Avrupa’yı ziyaret etme, orada bir süre yaşama ya da eğitim görme olanağını bulmuşlardı. Özellikle yüksek diplomasi çalışanları, Batı siyasi düşüncesinin temel kavramlarını, Osmanlı kültür dünyasına taşıyan kanallardan biridir.

Bu çalışmada; Kâni Paşa-zâde Rif’at Bey’in, M. P. Pradier Fodéré’nin *Principes généraux de droit de Politique et de Legislation* (Paris,1869) adlı eserini, “*Hukûk-ı Umûmiyye*” başlığı ile Osmanlı Türkçesine çevirdiği kitabı incelenmiştir. Henüz Darülfünun Hukuk Mektebinde, bir ders olarak müfredata girmeden önce, Osmanlı Türkçesinde Kamu Hukuku ve “Genel Kamu Hukuku” adından bahseden kitap, bu kavramları “nakletmesi” ve dersin içeriği ile ilgili bilgi vermesi bakımından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Kâni Paşa-zâde Rif’at Bey, M. P. Pradier Fodéré, Genel Kamu Hukuku, Osmanlı Türkçesi

Abstract

In 19th century, while the political and economical relationships with the West were intensifying, many people in bureaucratic positions had found the opportunity to visit Europe, and to live or to study there for a while for various reasons. Especially high diplomatic officials were one of the main channels that transfer the basic concepts of Western political thought to Ottoman cultural environment.

In this study, Kâni Pasha-zâde Rif’at Bey’s translation into Ottoman Turkish of M. P. Pradier Fodéré’s *Principes généraux de droit de Politique et de Legislation* (Paris, 1869) under the title of “*Hukûk-ı Umûmiyye*” is examined. Before entering the curriculum as a course at Darülfunun Law School, the book, which refers to Public Law and “General Public Law” in Ottoman Turkish, is important in terms of “transferring” these concepts and providing information about the content of the course.

Keywords: Kâni Pasha-zâde Rif’at Bey, M. P. Pradier Fodéré, General Public Law, Ottoman Turkish

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı. rakkaya@marmara.edu.tr.
(ORCID: 0000-0002-0010-4083).

GİRİŞ

Kâni Paşa-zâde Rif'at Bey, M. P. Pradier Fodéré'nin *Principes généraux de droit de Politique et de Legislation* (Paris,1869) adlı eserini, “*Hukûk-ı Umûmiyye*” adı ile Paris'te yaşadığı yıllarda çevirmiş ve yayınlamıştır. İki cilt olarak yayınlanan bu eserin ilk cildi 1869'da, Paris'te yayınlanmıştır. Bundan beş sene sonra, ilk cilt genişletilmiş olarak ikinci cildi ile birlikte İstanbul'da tekrar basılır. Eserin İstanbul'daki baskısında, Rif'at Bey, eserin isminden başlayarak, çeviri sırasında, çok ciddi terim sorunlarıyla karşılaştığından çalışmasını sonuna bir hukuk sözlüğü eklemek zorunluluğu duymuştur.¹

Kitabın adı ve içeriği bize gösteriyor ki “*Hukuk-ı Umûmiyye*” (günümüz karşılığı ile Kamu Hukuku/ Âmme Hukuku) kavramı, Darülfünun'da bir ders adı olmadan daha önce, düşünce dünyamıza Fransızcadan yapılan bu çeviri eser aracılığı ile 1869 yıllarında girmiştir. Rif'at Bey'in yakın arkadaşı olan Namık Kemal kitabın yayınlanmasından sonra, Ebuzziya Tevfik'e hitaben, bu çeviri eserin adı ve içeriği üzerine eleştirilerini anlatan kapsamlı mektuplar yazmıştır. Ebuzziya Tevfik sonraları, Namık Kemal'in bu mektubunu Muharrir gazetesinde “*Hukuk-ı Umûmiyye*” başlığı ile yayınlar.

Bilindiği gibi; Namık Kemal, siyasi içerikli yazılarında Batılı kavramları, İslami referanslar ve Türk toplumunun geleneksel yaşam kuralları ile karşılaştırarak yoğun biçimde tartışmıştır. “*Hukuk-ı Umûmiyye*” kavramı da Namık Kemal'in kafa yorduğu bir kavramdır. Ancak bu kavramın, kendisi tarafından üretilmemiş olduğunu; Kâni Paşa-zâde Rif'at Beyin kitabından alıntılanmış olduğunu ve bu alıntıdan hareketle, kavramın içeriğine dair bir tartışma açtığını görüyoruz. Fevziye Abdullah Tansel, muhatabına ulaştıktan sonra; bir makale şeklinde gazetede yayımlanan bu mektupların yazılış amacını anlatırken, bize oldukça ilginç bir bilgiyi aktarmaktadır. Namık Kemal, arkadaşı Rif'at Bey tarafından daha önce yayınlanmış ve aynı ismi taşıyan, söz konusu tercüme eser üzerine eleştiri yapmak, bazı kavramların Türkçedeki karşılıklarını doğru olarak göstermek ve bu yolla mütercime ağır bir ders vermek niyetindedir. Tam da bu nedenle Namık Kemal'in ünlü “*Hukuk-ı Umûmiyye*” başlıklı makalesi, Ebuzziya Tevfik'e yazdığı eleştiri mektuplarındandır. Namık Kemal, henüz mektubunun başında; bir çalışmanın yararlı olabilmesini, o eserin içeriği bakımından okuyucuların yaşam biçimine ve inanç ilkelerine uyumlu olmasına bağlar. Bununla da kalmaz; Paris'deki Ermeni Okulundan başka bir kürsü yüzü görmemiş Pradier Fodéré'nin, Avrupa siyasi tarihine ve evrensel hukuk ilkelerine değinen eserinin; “Avrupa ile ihtilaflı olan Osmanlı diline aktarılmasının ne lüzumu var (!) diyerek; “tercüme işini” de eleştirir.²

Mektubunda Namık Kemal'in, “*Hukuk-ı Umûmiyye*” kavramı da dâhil olmak üzere, Rif'at Bey'in kitabından pek çok ve yer yer geniş alıntılar yaptığı görülür. Daha sonra bu alıntılar üzerinde, bazen satırları bazen kelimeleri tekrar tekrar anarak, İslam hukuku ve Osmanlı dil dağarcığı üzerinden eleştirilerini sıralar. Dolayısı ile makalede yer alan eleştiriler ve görüşler, doğrudan eseri tercüme eden Kâni Paşa-zade Rif'at Bey'e hitaben yazılmamıştır. Ebuzziya Tevfik daha sonra, Namık

1 Ali Adem Yörük, “İlk Hukuk Lügatlerimiz (1870-1928), Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, Sayı 2, 2006, s.105.

2 Fevziye Abdullah Tansel, Namık Kemal'in Mektupları, C IV, TTK Yayınları, Ankara, 1986, s.637-638.

Kemal'in bu mektubunu, Muharrir gazetesinde "Hukuk-ı Umûmiyye" başlığı ile yayınlamıştır. Bu bilgiden yola çıkarak Namık Kemal'in kendi mektubuna aslında bu başlığı vermediği ama Ebuzziya Tevfik'in mektubu "Hukuk-ı Umûmiyye" başlığı ile yayınladığı anlaşılmaktadır. İçeriği ve tartıştığı konu, tamamen tercüme edilen esere özgülünmüş bu mektuplar, Ebuzziya Tevfik'in "Hukuk-ı Umûmiyye" başlığı ile makale halinde; ama aynen yayınlanmasından sonradır ki; kültür dünyamızda Kemal'in "Hukuk-ı Umûmiyye" makalesi olarak bilinmeye başlamıştır. Dolayısı ile "Hukuk-ı Umûmiyye" makalesinin tamamı Namık Kemal'in kaleminden bir mektup olarak çıkmış olsa da kavramlar ve tartışmalar Kâni-paşa-zâde Rif'at Bey'in eserinden alıntılanmıştır³. Namık Kemal'in Muharrir gazetesinde "Hukuk-ı Umûmiyye" başlığı ile yayınlanan makalesinin metnin tamamının, kendi düşüncesinin ürünü gibi sunulmasından uzaklaşmak için bu önemli ayrıntıya dikkat çekmek istedik.

I. Kâni paşa-zâde Rif'at Bey ve Kitabı; Hukuk-ı Umumiyye, İstanbul, 1290 (1875)

Kâni paşa-zâde Rif'at Bey (Ahmet Rif'at Bey, İstanbul 1844-1891) Maliye Nâzırı Vezir Kâni Paşa'nın oğludur. 1864'te, Petersburg Elçiliğinde Türkçe Başkâtipliğine tayin olmuşken, 1865'te Adile Sultan'ın Sadrazam Mehmed Ali Paşadan dünyaya getirdiği Hayriye Sultanla evlenmiştir. Damat olunca, kendisine feriklik rütbesi verilmiş ve Dâr-ı Şurây-ı Âskeri üyeliğine atanmıştır. Ancak 6 ay sonra bilinmeyen bir nedenle nikâhı fesih edilmiş, feriklik rütbesi ve şura üyeliği de sona erdirilmiştir. Bu olayın ardından, 1866'da Paris elçiliğine kâtip olarak atanmıştır. ⁴ 1867'de, bu memuriyetten istifa ederek, 1868'de, Avrupâda bulunan Ziya Paşa ve Namık Kemal'in başını çektiği Yeni Osmanlılar grubuna katılmış ama kısa bir süre sonra gruptan ayrılarak bireysel çalışmalarına dönmüştür.⁵ Rif'at Bey, hukuk alanında gördüğü eğitimin ve okuduğu eserlerin etkisiyle, 19.yüzyılın sonlarında, Fransâda önemli bir evrilme süreci geçiren Kamu Hukuku çalışmalarını, çeviriler yoluyla Osmanlı Türkçesine aktararak kalıcı bir iz bırakmak istemiştir. Rif'at Bey'in, çeviri eserler yoluyla halkı aydınlatma, Batılılaşmanın siyasi düşüncelerin yayılmasıyla birlikte yürütülmesine ilişkin tavrı, Babıâli'de oluşan muhalif kanadın beraberinde olgunlaşan bir sürece dayanmaktadır.⁶ İstanbul'a dönüşünün ardından; bir süre Kahire'de yaşadktan sonra 1884'te İstanbul'a tekrar gelir ve bu defa Konya ve Bursa'da Reji müdürlüğü görevlerine atanır. 1891'de, Heybeliada'da vefat eden Rif'at Bey, edebiyatçı ve şair olarak da bilinir. Seçme eserleri, 1891'de, "Bârikay-ı Edeb" adıyla Bursa'da yayınlanmıştır.⁷

3 Rukiye Akkaya Kia, Bir Ders Konusu Olarak Devlet, Beta Y., İstanbul, 2016, s.234-237. Fevziye Abdullah Tansel, Namık Kemal'in Mektupları, C IV, TTK Yayınları, Ankara, 1986, s.629 vd. Tansel'in daha önce basılan transkripsiyonlar ile karşılaştırmalar yaptığı ve mektuplar üzerine açıklamada bulunduğu kısım ve mekubun Latince harflerle transkripsiyonu için bkz. Tansel, s.637-650. Bkz. Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Ülken Yayınları, İstanbul, 1992, s.102.

4 *Türk Ansiklopedisi*, Ankara, 1978, Cilt XXVII, s.323.

5 Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Türkçeye Uyarlayan Şemsettin Kutlu, Hürriyet Y., 1973, s.256 vd.

6 Ali Budak, *Münif Paşa*, Kitabevi Y., İstanbul, 2004, s.XXXVI.

7 *Türk Ansiklopedisi*, s.323.

Padişah iradesi ile Paris'e eğitim için gönderilen Kâni Paşa-zade Rif'at Bey'in, burada geçirdiği zaman içinde bütün dikkatini hukuk alanına yoğunlaştırdığı anlaşılmaktadır. Hukuk eğitimi almak için, Pradier Fodéré'nin derslerine devam etmiştir. Bir süre sonra, hocası Pradier Fodéré'nin, "*Principes Généraux de Droit de Politique et de Legislation*" adlı kitabını Osmanlı Türkçesine çevirmiştir. İlk cildini, 1868'de Paris'te bastırdıktan sonra, ikinci cildi "*Hukuk-ı Umumiyye*" başlığı ile 1875'te (1290) İstanbul'da basılmıştır. Daha sonra yine 1875'te iki cildi de içeren, gözden geçirilmiş yeni baskı "*Hukuk*" başlığı ile İstanbul'da yayınlanmıştır.⁸ II. Meşrutiyetin, başlangıçta herkesi heyecanlandıran, coşkulu entelektüel sağanağında; Rif'at Bey'in kitabı; "*Hukuk*" başlığı ile birinci ve ikinci cildi birleştirilerek, tek bir kitap halinde, yine İstanbul'da 1329'da (1913) yeniden basılmıştır.

Kemal Paşa-zâde Said Beyin 1882 tarihinde *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde yeni Türk edebiyatçıları ve onların eserleri, dayanışmaları ve yayınları üzerine yazdığı "yazı dizisinde", Rif'at Bey'in adını da anarak; "*Rıfat Bey, edebiyattan ziyade hukuk tahsili ile uğraşır 'Hukuk' nâm eserini iptida orada çıkarmıştır.*"⁹ der.

Said Bey'in bahsettiği, "Hukuk" başlığını taşıyan eserin, Paris-1869 baskısı, elimizde mevcuttur. ***Hukuk-ı Umumiyye, Kanizâde Ahmed Rifat; İBB Atatürk Kitaplığı K.03096*** demirbaş kaydı ile esere ulaşmak mümkündür. 1869-Paris baskısı; taş baskı yapılmış olup, bu eser de arşivlerimizde mevcuttur ve inceleme imkânı vardır. Kitabın kapağında; "***Hukuk-ı Umumiyye; Tercüme Rıfat, cüz-ü evvel, Paris, 1285*** ifadesi bulunmaktadır. İç kapakta "***Cüz-ü evvel; Usul-ü Hukuk-ı Siyasiyye***"; ifadesi vardır; metin 126 sayfadır. "Besmele" ile başlayan "Giriş" niteliğindeki kısmı oldukça uzun tutulmuştur. 1285 tarihi Paris "matbu" bakısında ise eserin "Giriş" niteliğindeki kısmı aynen korunmuştur. Ana metin, 1.cildin, 1 ve 2. bablarını içermektedir. Bu yüzden "***Hukuk-ı umumiye cüz-ü sâni 1290***" tarihli baskı 4. kısımdan devam etmektedir. Bu da bize Rif'at Bey'in, tercüme eseri, yeni baskıyı hazırlarken çalışmasını genişlettiğini göstermektedir.

Rif'at Bey, kendisinden ders aldığı ve görüşlerinden yararlandığı hocası Fodéré'nin eserini, hem tanıtmak hem de Kamu Hukuku üzerine yazılmış bu eseri, Türk düşünce dünyasına kazandırmak amacı ile tercüme etmiştir. Kendi kaleminden; hukukun alt dallarının belirlendiğini gördüğümüz birinci bölümde, o dönemde kabul görmüş hukuk müfredatı ve hukuk eğitiminin bazı bölümleri hakkında bilgi vermektedir.

Kitabın henüz başlangıcında; insanın yaşamının iki tür hukuk ile çerçevesi olduğu belirtilmiş ve bu iki tür bildiğimiz ana ayırma özgülenmiştir. Bunlardan birincisi; *Ahkâm-ı Şer'iyye* diğeri ise *Ahkâm-ı Aklıyye*'dir. Osmanlı dünyasında *Ahkâm-ı Şer'iyye*'nin karşılığı *İlm-i Fıkıh*'tır. *Ahkâm-ı Aklıyye* ise; biri *Hukuk-ı Hususiyye* diğeri *Hukuk-ı Umûmiyye* olarak ikiye ayrılır. Ayrıca *Hukuk-ı Umûmiyye de "Dâhil-i Hukuk-ı Umûmiyye"* ve "*Harici Hukuk-ı Umûmiyye*" olarak iki bölümden oluşur. Hukuk-ı Umûmiyye olarak anılan bu eserin yani Fodéré'nin kitabından bahisle; birinci

8 Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s.41 ve s.353.

9 Said, "*Abdülhakhamid Bey'e Cevab*", Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi, Cilt IV, s. 606.

cildinde *Dâhil-i Hukuk-ı Umûmiyye*, ikinci cildinde *Harici Hukuk-ı Umûmiyye* konularına yer verilmiştir. Bu iki ciltlik eser, içerik bakımından *İlm-i Siyasiyye'nin* tamamını oluşturmaktadır¹⁰.

Arapça bir kelime olan "umumî, umûmiyye"; herkese ilişkin, herkesle ilgili anlamına gelmektedir¹¹. Bu, hiç şüphesiz, Cicero'nun kullandığı anlamı ile "res publica/res populi" kavramının karşılığıdır. "Res publica", hükümet şekli ne olursa olsun, devletin halka ait ve hukukla düzenlenmiş bir siyasi varlık olduğunu anlatmaktadır. Cicero, bu kavram ile Yunan dünyasında, insanı saran, insanı aşan "polis" in aksine; siyasal varlığın üzerinde bir hukukun, yasa yapan ya da siyasete yöne veren kurumların da uyması gereken hukuk kurallarının varlığına işaret etmekteydi. Antik Yunan'ın, "polis"inde olduğu gibi; yaşamasını ve devamlılığını her değer önkoşulu olarak alan ve toplumu "amaç" bakımından analiz eden siyasal toplumun yerini, hukukla düzenlenmiş ve hukukla denetlenen bir siyasal toplum alacaktır. Rif'at Bey, o günün dil dağarcığındaki imkânları kullanarak, bugün çok bilindik cümlelerle tekrar ettiğimiz durumu şematize etmek ve açıklığa kavuşturmak istemiştir: Kamu Hukuku ikiye ayrılır; birincisi iç kamu hukuku, diğeri ise dış kamu hukukudur ve bunların her ikisi de siyasal bilimlere oluşturur. Buradaki ayırımların, o dönemde Fransâda hukuk eğitim programındaki ayırımlara göre yapıldığını gözden uzak tutmamak gerekir. Fransâdaki incelemeleri ve tercüme ettiği bu eser ile Kâni Paşa-zâde Rif'at Bey "*Hukuk-ı Umumiyye*" ve "*İlm-i Siyâsiyye*" kavramlarını Osmanlı dil dünyasına kazandıran kişilerdendir.

A.Hukuk-ı Umumiyye; Tecüme Rifat, Cüz-i Sâni, İstanbul, 1290 (1874-1875 civarı)

Eserin başlangıcında; "*Makâle-i Mütercim*" yer almaktadır. Rif'at Bey, kitabın ikinci cildini oluşturan bu çalışmanın içeriği ve konusu hakkında bazı bilgilere yer vermiş ve tanımlamalarda bulunmuştur:

"Cüz-i evveli acizânede tertib olunan mukaddimedede beyân olunduğu veçhiyle şu cüz-i sâninin mevzu-ı bahs; "*hukuk-ı düveliyle*" tabir ettikleri (*harici hukuk-ı umumiyye*) dir ki; devletlerin gerek harbde gerek vakt-i selimde hukuk-ı vezâifi mutekâbiliyesini tayin eden kavâidin mecmuaidir" diye tarif olunmuştur.

Cüzc-ü evvelde, *ilm-i siyasetin şedid-i irtibatına binâ-i medeniyeti cedidenin tafsilî tarihçesi* sırasıyla gözden geçirildiği gibi burada da her hukuk-ı düveliyenin suret-i zâhir ve intişarından bir nebzecek bahsetmek iktizâ eder. Fakat ondan evvel hukuk-ı düzevliyyenin vücudunun sahih olub olmadığı meselesini tetkik edelim."

"Haddi zatında; dünya biliyor ki her devlet; kendi ahâliyesinin hukuku-ı medeniyesini kendi tayin ederek, kavanin-i mevzuayla o hukuka riâyet ettirmek iktidarına dahi hâiz olduğu halde, devletler yekdiğeriyle muamelatında bir kudret-i hâkimeye tabi olmayıp müa'hedatıyla tertib edilen mükellefiyetlerinden mâada; hukukunu ve vezâifini tanıdığından ahidin meriyetiyle daimâ ahidi

10 Tansel, s.630-631.

11 Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara,1997, s.1121, Mustafa Nihat Özön, *Büyük Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, İnkılâp ve Aka Kitabevi, İstanbul,1979, s.876.

ihiram eden tarafların iktidar ve nüfuzuyla mütenâsib olduğundan hukuk-ı düveliye hukuk-ı medeniye ile mikyas olmayıb adeta ismine müsemma gibidir.”¹²

Rif’at Bey, “devletlerin kendi hukuk-ı medeniyesini kendi tayin etmekle”, ifadesi ile, açıktır ki devletlerin egemenliğinden bahsetmektedir. Devletler arasındaki hukukun; devletlerarası akitlerin yapılmasında, uygulanmasında ve takibinde, başka türlü usul ve esasların geçerli olduğunu söylemektedir. Arkasından; “şimdi hukuk-ı düvelliyenin tarihçesine atf-ı nazar edelim”¹³ sözleri ile devletlerin tabii olduğu uluslararası hukukun, nasıl ortaya çıktığını açıklama yoluna gitmiştir. Bu kısımda; Platon’dan (Eflatun) başlayarak, Antik dünyanın siyasi durumuna kısa anlatımlarla değindikten sonra; bir hükümlerliliğin hukuk ve insan dışında vatan unsuru ile bir bütün olduğunu; aksi halde ortaya çıkan “hâlin” devletler hukukunun bir parçası olamayacağını söylemektedir. Makedonyalı Büyük İskender, Zenon, Çiçero gibi Antik dünyanın önemli isimlerinin yer aldığı bu bölüm, Avrupa siyasi tarihinin ve devlet düzeninin kısa bir özeti gibidir. Grotius, Machiavelli ve Voltaire’nin düşüncelerinin Avrupa devletler sisteminin gelişimindeki etkisi vurgulanmıştır.¹⁴

1789 Fransız İhtilali’nin gerçekleşme koşulları ve yazılı anayasaların doğuşuna ilişkin yine özet bir anlatımdan sonra, Avrupa devletler sistemini oluşturan uluslararası anlaşmalara değinilmektedir.

Rif’at Bey, “**Makâle-i Mütercim**” kısmında; sayfa 31’den itibaren 1856 Paris Muahadesi ve 1810 Viyana Kongresi ve Viyana Anlaşmaları’nın Avrupa’ya nasıl şekillendirdiğinden bahisle Anlaşma metnini madde madde incelemiştir. Kitabın devamında; “*Akvamın istidadı içtimâr*” başlığı ile devletin manevi şahsiyeti açıklanmıştır; “*devlet bir vücuda müstağnidir ki; kendine mahsus bir takım mesâili ve menâfi hükümeti vasıtasıyla malum olur bir irade-i zatiyesi vardır.*”¹⁵ Hukuk-ı düveliye; hukuk-ı düveliyei tabii ve hukuk-ı düveliye-i mevzua’ olarak ayrılmıştır, bundan sonra “*akvamın musavat ve hürriyeti*”, “*vatan*”, “*maliye*” gibi başlıklarla devletlerin iç egemenlik konuları ve “*diplomasi*”, “*anlaşmalar*” gibi başlıklarla da dış egemenliklerine ilişkin konular dağınık biçimde ele alınmıştır.

Bu çalışma; Osmanlı aydınlarının, modern devleti şekillendiren somut siyasi kurumları kavradıklarını; ancak kendilerince yorum getirmeksizin o dönemdeki Osmanlı siyasi gündemine aktarım yoluyla tanıtmak istediklerini göstermektedir. Modern devleti oluşturan unsurlar bakımından; Osmanlı dünyasındaki hukuki dönüşüm gözlemlendiğinde bu eserin tercümesini önemli bir adım olarak görmekteyiz. Çünkü bilindiği gibi; Osmanlı dünyasının modern hukuki kavramlarla tanışması Tanzimat’la başlar. Henüz bir Anayasa hazırlanmamışken, Batı tarzı modern örgütlü toplumun temel aygıtları ve kurumsal niteliğini belirten kanunlar hazırlanmıştır. Dahası modernleşme döneminde bir başlangıç kabul edilen Sened-i İttifak’ta “ulusal” bir ordudan bahsedilmiş olması (2.madde)¹⁶ ya da 1868 Osmanlı Vatandaşlık Kanunu düşünüldüğünde

12 *Hukuk-ı Umumiyye*; Tecüme Rifat, Cüz-i Sâni, İstanbul, 1290, s. 3-4.

13 *Hukuk-ı Umumiyye*, Cüz-i Sâni, 1290, s. 6.

14 *Hukuk-ı Umumiyye*, Cüz-i Sâni, 1290, s. 20-21.

15 *Hukuk-ı Umumiyye*, Cüz-i Sâni, 1290, s. 41.

16 Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, s. 132-137.

modern siyasal kavramların evrilme süreci çok iyi görülebilir. Yine 1875'te, Sultan Abdülaziz döneminde ilan edilen Adalet Fermanı (Ferman-ı Adalet) unutulmamalıdır. Ferman, ilk kez yargı ve yürütme arasındaki görev ve fonksiyonların adaletin sağlanması adına yeniden düzenlenmesinden bahsetmektedir.

B.Hukuk, Tercüme Rifat, Cüz-ü evvel ve sâni, Maarif Nezareti celilesinin ruhsatıyla tab olunmuştur, İstanbul, 1290

Besmele ile başlayan "önsöz" niteliğindeki bölümde; tercüme edilen eserin içeriğine çok kısa değinilmektedir:

*"Hâli erbâb-ı fazlın şeref methiyle değil ise her halde ehemmiyeti itibârıyla fazl-ı maruf-u medhine sayeste gösterdiği (ilm-i siyasiyye) maddi tatbiki ile o derece irtibattadır ki; düvel-i mütemeddinenin icrâtı ve muamelâtını değil belki ilmin her günkü vukuâtını anlayabilmek mutlaka az çok o uluma intisaba mütevakkıftır (bağlıdır). Hatta bunun içindir ki; o revsanın hemen her birinde gerek hükümette bir memuriyete nail olmak isteyenler gerek menafi-i müteallik hizmetlerde bulunacak olanlar behemehal (her durumda) ulum-u siyasiyyeden birini tahsil etmiş bulunmağı kanun-ı mecburdur."*¹⁷

Rif'at Bey; saltanat-ı seniyeinin sayesinde ıslahat yolunda bir an önce; devletin "kavaid-i esasiyyesine" icabet etmesi için; devrin koşullarını teyid etmek amacıyla bu tercüme işine giriştiğini anlatmaktadır. "Kavâid-i siyasiyenin" anlaşılması için, bir hizmeti gerçekleştirmek arzusu ile Prodié Fodéré'nin "hukuk-ı umumiyyeye" dair cildini, beş yıl önce tercüme ederek I.cildini tamamladığını; II. cildini tercüme edip yayınlanmasına bir türlü zaman bulamadığını söyler. Bu fırsatla yayınlanan I. ciltteki hataları da düzeltme imkânı bulduğunu ekler.¹⁸

"Mukaddime-i mütercim"

*"İnsanın dâhil olduğu toplumun; gerek şahsı gerek heyet-i ve hakk-ı istiklali mâli olan sâir cemiyetlerle terkib eden efradın mecmuâsıyla olan rabt-ı münasebetinin bir usulü vardır. İnsanın riâyet ve icrasıyla mükellef olduğu usülün kaffesi maksad ve gâye-i icrâsiyle müttehid olduğu işlerde merbud oldukları esasa nazaran; (ahkam-ı şerâid) ve (ahkam-ı âkliye) itibariyle iki kısma tefrik olunabilir. Birincisi vasita-i resül ve enbiya ile nas'a tebliğ olunan şeria' ve ikincisi her insanın muhtac olduğu adaletin temini için tabiat-ı beşeriyyeye bi-l-mütâlâ istinad olunan mücece ve delâil-i akliyyeye ve hem de adaletin ahlak ve adet-i mahsusaya göre binâsı, teyid-i icrası için vevzuu olan kavâid-i beşeriyyeye müsteniddir".*¹⁹

17 **Hukuk**, Tercüme Rifat, Cüz-ü evvel ve sâni, Maarif Nezareti celilesinin ruhsatıyla tab olunmuştur, İstanbul, 1290, s. 1. (Eserin, I.cildi olarak basılan "Hukuk-ı Umumiyye" ile karıştırılmaması için aşağıdaki dipnotlarda, kitabın ismine ve yayın yılına ayrıca yer verilmiştir. ç.n.)

18 **Hukuk**, Cüz-ü evvel ve sâni, 1290, s. 2-3.

19 **Hukuk**, Cüz-ü evvel ve sâni, 1290, s. 4.

“Bizde *ahkâm-ı şeriyeyi bildiren (ilm-i fikh) der ki; adliye meclisinin mukaddimesinde şu vecihle tarif ve tefhim olunmuştur. “mesel’i fikhîye ya emr-i âhirete tâlik eder ki; ahkâm-ı ibadettir veyahud emr-i diniyeye taaluk eder ki (münakat) ve (muamelat) ve (ukubat) kısımlarına taksim olunur.”*²⁰

Sayfa 6’dan itibaren “Mukaddime-i Ahkâm-ı Adliye – Makale-i Evvel” başlığı ile ahkâm-ı akliyeye ilişkin açıklamalar yapılmıştır:

“*Ahkâm-ı akliyeye gelince, bunlar dahi müellif kitabın atide tarif ettiği ilm-i tahsiliyye ve siyasiyenin (ilm-i hukukun) mevzusudur. Ahkâm-ı akliye; muamelat-ı nası ve nas’ın men-hisse’ül mecmuai revâbit ve münasebetine talik etmesi hesabıyla iki türlü adlolunmağla ilm-i hukuku dahi (hukuk-ı hususiye) ve hukuk-ı umumiyye itibariyle ikiye taksim ederler; ve çünkü bir heyet-i içtimâiyenin revâbit ve muamelâtı ya kendi efradıyla veya kendi gibi heyetlerle münâsebette bulunmasına göre iki nokta-i nazardan bakılabildiği için hukuk-ı umumiyye de iki cihet itibar olunarak; birine (dâhili hukuk-ı umumiyye) ve diğerine (hârici hukuk-ı umumiyye) derler. İşte hukuk-ı umumiyyenin ism-i evveli, bu kitabın ve ikincisi cüz-ü sâninin mevzuu olub, usu-ü ilm-i siyâsiyye dahi bunlardan ibarettir.”... “İlm-i siyaset, medeniyet-i ceddideye o derece merbuttur ki çıkardığı inkilâbâtı anlamak için bu günkü günde Avrupa’nın, hususiyle ceht-i garbiyesinde gördüğümüz hal-i refâhı ve intizamı husul eden terakki-i mütevelliyeyi sırasıyla nazar-ı mütâlâya almayı kifâyet eder.”²¹*

Rif’at Bey; “Giriş” niteliğindeki bölümünde; hukukun dallarını ve siyaset bilimi ile ilişkisini açıkladıktan sonra Avrupa’da modern devlete giden süreci kısaca özetlemiştir.

“*medeniyet-i cedide*”, her ne kadar bize çok yakın ve kıtalar mahsulü gibi görünse de farklı bir zamansal gelişmişliğin ürünüdür. Roma imparatorluğunun yıkılmasından sonra, Avrupa’da yaşanan gelişmeler, ekonomik ve siyasi bir çözüme sonucunu yaratmış, Avrupa’da “feodalite” denilen bir evre baş göstermiştir. Avrupa’da papalığın siyasi aktör olarak etkisi ve merkezi krallıkların kurulmasının ardından, coğrafi keşiflere kadar geçirdiği gelişimde ticaret, siyaset, hukuk yeniden şekillenmiş ve Avrupa’da merkezi kırarlıkların kurulması “muhafaza-i vatan” konusunda pek çok gelişmenin öncü adımı olmuştur. Küçük devletler, büyük devletlere karşı askeri ittifaklar yapmaya başlayınca devletler arasındaki ilişkileri düzenleyen “Avrupa devletleri usul-ü muvazenesi ve onunla birlikte muamelatı düvelliyeye” doğmuştur.²² Devletler kendi muhtariyetine sahip bir siyasi yapı olunca, birbirleri ile ilişkilerinde imtiyazlar da dâhil olarak ticaret ve diğer münasebetlerini “ahitnâmeler” ile yapmaya başlamışlardır.”²³

Uzun bir Avrupa siyasi tarihinin anlatımından sonra, tahta çıkış sırasına göre Osmanlı padişahlarının Avrupa devletleriyle yaptığı anlaşmalara ve kapitülasyonlara değinilmiştir. Bu kısımda, Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa devletleri ile kurduğu ilişkilerle, aslında Avrupa devletler düzeninin bir parçası olduğunu teyit etmeye çalışan bir üslup hâkimdir.

20 *Hukuk*, Cüz-ü evvel ve sâni, 1290, s. 5.

21 *Hukuk*, Cüz-ü evvel ve sâni, 1290, s. 6.

22 *Hukuk*, Cüz-ü evvel ve sâni, 1290, s. 24.

23 *Hukuk*, Cüz-ü evvel ve sâni, 1290, s. 25 vd. Tarafımızdan günümüz Türkçesine uyarlanmıştır.

Sayfa 99'dan itibaren eserde; "Hükümet'in şubeleri" başlığı ile "kuvvetler ayırımı"ndan bahsedildiğini görüyoruz:

"Ekseriya hükümet iki büyük şubeye taksim edilir. Birine "kudret-i tanzimiye" birine "kudreti tenfiziyeye" derler. Bu taksim, tabiât-ı eşyadan istinbâd olunmuştur. Gerek ferdin ve gerek akvamın şahsiyetini terki eden iki esasın makamındadır ki; birine "irade" biri de "hareketdar" kudret tanzim eder. Hukuk veyahud tahmil-i vezâif eden kavâid hareket temin eder. Hülasa kanunları tanzim eder. "Kudret-i tenfiziyeye" (hüküm yürüten) ise bu kavanini icra eder. Tatbik eder. Hülasa hareket eder. Ancak bunların ikisi de ayrı bir baş olmayıp hükümetin iki cüzüdür. Bu iki şubenin taksimi ve tefriki, hüsn-ü hareketlerinin şart-ı kefilî olduğu gibi..her birinin diğerinden müstakil olması şarttır..bunlar o kadar müstakil olurlar ki; birinin memurları diğerinin memurlarından ne bir latife ve ne bir gazab bekleyebilir. [Fakat bu] istiklâ-i adem-i mesuliyet demek değildir... Kudret-i tanzimiye, kanunları yapmağa memurdur." ²⁴

II. Rif'at Bey'e ilham veren kaynak eser; M.P. Pradier-Fodéré'nin, *Principes généraux de Droit, de Politique et de Législation, (Paris, 1869)*

Rif'at Bey'in yayınladığı tercümenin, içeriğini ve kapsamını daha net görebilmek için kaynak metin olan "**M. P. Pradier-Fodéré, *Principes généraux de Droit, de Politique et de Législation, (Paris, 1869)***" başlıklı kitabına da ulaşarak, genel hatlarına değinmek, o dönemde Paris'te okutulan Kamu Hukuku derslerinin ana konularını görmek açısından aydınlatıcıdır. Kaynak eserde, Osmanlı imparatorluğu üzerine yapılan yorumları özellikle sunmak isteriz.

Kitap, modern devletin ortaya çıkışını tartışma içine alan geniş bir önsöz ile başlamaktadır. Burada Fodéré; "elbette Fransa'nın ulus, ulusçuluk, haklar ve özgürlükler konusunda Aydınlanma çağında ortaya koyduğu düşünsel birikim ve umut inkar edilemez"²⁵ sözleri ile eleştirel bir yaklaşımı hemen ortaya koyar. Zira 1789 Fransız Devrimi'nin, "felsefenin feodal baronları"nın yarattığı atmosferde, aslında bir siyasal birikimin patlaması olduğu unutulmamalıdır. Halk tarafından gerçekleştirilen bir devrim olmasına rağmen; Monarşiye karşı "özgürlük misyoneri olan düşünce elitleri"nin kazandığı bu zaferin, halk adına hiçbir anayasal garantisi ve koruması yoktur. ²⁶

Fodéré, daha sonraki satırlarında, 1848'den beri Avrupâda yaşanan siyasal gelişmeleri, çeşitli ülkelerin anayasalarına değinerek; insan hakları konusunda kaydedilen ilerlemeleri özetlemektedir. Modern hukukun ortaya koyduğu; siyasi iktidarın sınırlandırılması, yasa yapma iktidarının meşruiyetinin halkın rızasına dayandırılması ve kamu gücünün çeşitli kurumlar arasında yetki ve görev bakımından dağıtılması gibi gökyüzünden yeryüzüne indirilen egemenlik nosyonunun insanoğluna adeta bir metamorfoz yaşattığını ifade etmektedir. ²⁷

24 **Hukuk**, Cüz-ü evvel ve sâni, 1290, s. 99-100.

25 M. P. Pradier-Fodéré, *Principes généraux de Droit, de Politique et de Législation*, Paris, 1869, Önsöz, s. 10.

26 Fodéré, s. 14.

27 Fodéré, s. 17-19.

Kitapta, sayfa 183'ten itibaren Kamu Hukuku (le Droit Public) kavramının temellerinden başlayarak, kavramsal açıklama ve tanımlama yapıldığını görüyoruz. Fodéré'ye göre; Kamu Hukuku, birincisi devlet ve birey arasındaki karşılıklı ilişkileri düzenleyen ve belirleyen hukuk alanıdır. İkincisi; her birinin, birer egemen birey olduğu siyaseten ve ahlaken kabul edilen egemen devletler arasındaki ilişkileri düzenler. Klasik sınıflamalar ve ayırımlarla, iç kamu hukuku "siyasal hukuku" ya da anayasa hukuku (*droit politique ou constitutionnel*), idare hukuku, ceza hukuku olarak çeşitli branşlara ayrılır. Fodéré'ye göre; Kamu Hukuku, her şeyden önce, insanı sosyal bir varlık olarak aldığından siyasal toplum ve bu toplumun örgütlenmesi onun çıkış kaynağıdır.²⁸

Şeyler ve onların köklerini, zaman ve uzam ile ilişkilerini tarihsel gelişim çizgileri ile veren Fodéré; nihayetinde doğal hukuk, ırk, ulus, ulusçuluk, Avrupa halklarının kökenlerine kadar giden geniş tarihsel açıklamalara yer vermektedir. Eser, Alman ulusal birliği, Slav birliği, İskandinav birliği, ulusçuluk gibi dönemin ruhunu yansıtan bir anlatım içindedir. "Köken, doğaldır; doğa ile kurulan bağıdır, ulus siyasal somut bir dinamikle kurulur, vatandaşlık karşılıklı ödev ve sorumluluk duygusu ile devletle kurulan bağıdır"²⁹ diyerek, toplumsal örgütlenme ve hukuk ilişkisine vurgu yapılmaktadır.

Kitabın; "Droit politique ou constitutionnel"³⁰ başlığı altında; egemenlik, egemenliğe ilişkin çeşitli teoriler, sosyal sözleşme teorisi, Westphalya ve Viyana anlaşmalarının ortaya koyduğu egemenlik anlayışı; kurucu iktidar, anayasa yapımı ve yazılış teknikleri, anayasal kurumlar, kuvvetler ayrımı, yasamanın sınırları, insan hakları bildirileri, hükümet şekilleri, hükümetin oluşumu gibi çok çeşitli konuları tanımlanmaktadır. Kamu hukukunun, Orta Çağ'a kadar kralın soyut kişiliğini ve iradesini ifade ettiğini, ancak 19.yüzyılın başlarından itibaren yeni bir kamu hukuku nosyonu ile karşılaştığımızı; çünkü uluslararası hukukun doğuşu ile hiçbir devletin mutlak güç sahibi olmadığı ve monarşilerin gücünün yerine ulusların gücünün aldığı açıklanmıştır. 1791 Fransız Anayasası'nın hazırlanması ile iç kamu hukukunun halk egemenliği, insan hakları ve yönetim biçimi üzerine odaklandığı ve diğer devletlerin kendi anayasa yazım şekillerinde bu biçimi örnek aldığı ifade edilmektedir.³¹ Daha sonraki bölümlerde, çeşitli devletlerin gerek yönetim biçimlerine gerek yazılı anayasalarına değinerek, siyasal doku etrafında özet bilgiler verilmektedir.

Eser'de, Avrupa monarşilerinin genel yapısına değinilen, bölüm içinde Osmanlı imparatorluğunun yönetim biçimi ve devlet kurumları üzerine bir başlık açılmıştır.³² Burada, Avrupa feodal ilişkiler ağı ve ekonomik yapısı ve siyasal dokusu arasında tarihsel karşılaştırmalar yapılırken, çok farklı ve çok ilginç bir yoruma yer verilmektedir. Fodéré, Osmanlı toplum yapısının tüm Avrupadaki diğer monarşilerden daha demokratik ve daha eşitlikçi sisteme sahip olduğunu vurgulamaktadır.

"Osmanlı toplumunda kurumsal bir aristokrasi yoktur, insan hizmeti ile vardır ve çalışması ile var olur; bu bakımdan onun tekil varlığı ile iktidar arasındaki ilişki doğrudandır. Sultan ve tebası

28 Fodéré, s. 183.

29 Fodéré, s. 188.

30 Fodéré, s. 199.

31 Fodéré, s. 203-223 vd.

32 Fodéré, s. 280 vd.

arasındaki ilişkide, başka bir sınıfa da iktidarın gücünü temsil eden bir halka yoktur, insan insana bağımlı değildir, unvanlar ve kişisel onuru, görevi ifade eden statüler belli bir sınıfa ait değildir ve miras yoluyla geçmez.”³³

Bu açıklamalarla, Osmanlı toplumunda hiçbir zaman Avrupa toplumlarında, özellikle Orta Çağ'da yaşanan feodal ilişkiler ağının olmadığı ve mülk devlet yapısına rağmen, merkezi siyasi iktidar karşısında, bireyin daha özgür olduğu vurgulanmaktadır. Siyasi iktidarın kaynağına, divan-ı hümayun kurumuna ve yasama gücünün geleneksel yapısına değinildikten sonra kısaca Tanzimat dönemi politikası, Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı'na değinilmiş ve bu gelişmelerin kısa tarihsel aşamaları ele alınmıştır.³⁴

Bölümün sonlarına doğru, bir ansiklopedik bilgi sıralaması gibi Osmanlı imparatorluğunun genel olarak idari yapısı, mülkiyet hakkı, vergi sistemi ve dinsel toplumsal doku anlatılmaktadır. Ayrıca Tanzimat dönemini takip eden süreçte Osmanlı hukuk yapısındaki kısmi değişikliklere, yapılan yeni yasalara ve idari yapıdaki bürokratik dönüşüme genişçe yer verilmiştir. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'nun uyguladığı kapitülasyonlara, Osmanlı parasının değerine, ticaret hayatında ve günlük yaşamda uygulanan ölçü/tartı birimlerine ve ulaşım haberleşme gibi değişik konulara da yer verildiği görülmektedir.³⁵

SONUÇ

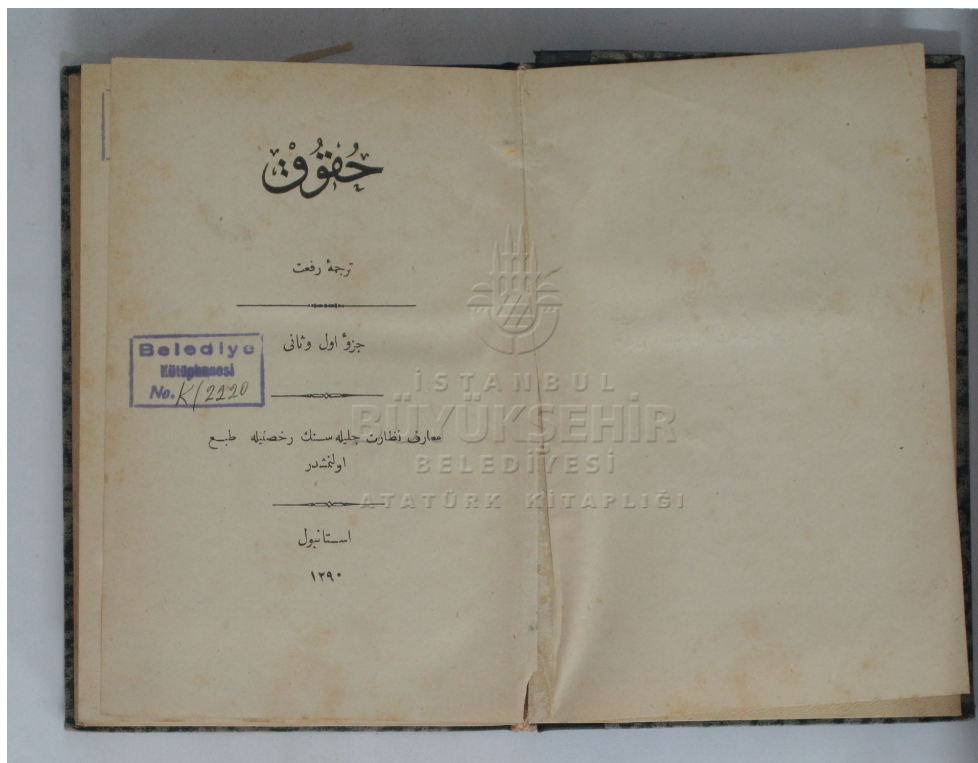
Genel Kamu Hukuku dersinin, ilk bilimsel kaynaklarının ve bu kaynakların içeriklerinin izlerini sürdürdüğümüz çalışmalarımızda; Kâni Paşa-zâde Rif'at Bey'in, Fransızcadan çevirerek "*Hukûk-ı Umûmiyye*" başlığı ile ve daha sonra "*Hukuk*" başlığı ile yeniden yayınladığı eserler; yayımlandığı yer ve döneme göre, bize hukuk müfredatının temel ölçütlerini göstermesi bakımından önemlidir. Kitap, henüz Darülfünun Hukuk Mektebinde, bir ders olarak müfredata girmeden, Kamu Hukuku, Siyaset Bilimi gibi, o dönemlerde Fransa'da 19.yüzyılın sonlarında iyice kristalize olan Özel Hukuk-Kamu Hukuku-Siyaset Bilimi alanlarının tanımlarını, devlet ile birey arasında kurulan bağın siyasi-hukuki yönünü içermektedir.

Çeviride, Rif'at Bey'in, kaynak kitaba sadık kalmakla birlikte; Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa devletleriyle olan ilişkilere geniş yer verdiği görülmektedir. Kendisinin de bir diplomat olduğu hatırlandığında, Rif'at Bey, İmparatorluğun Avrupa'daki egemenler dünyasının bir parçası olduğunu gösterme gayretindedir. Rif'at Bey'in; kuvvetler ayırımından, "ahkâm-ı akliye"nin (akıl ve iradeden türeyen hukuk ç.n.) yanı sıra Tanrısal hukuktan bağımsız bir tabii hukukun varlığından söz etmesi, 1876 Anayasası hazırlanmadan evvel Osmanlı entelektüellerinin kafasında; Batılılaşma, anayasal kurumlar ve hukuk arasında, ilksel bir arka planın olduğuna işaret etmektedir.

33 Fodéré, s. 281vd.

34 Fodéré, s. 284.

35 Fodéré, s. 399-427.

حقوق عموميہ

ترجمہ رفعت

جزو ثانی

İSTANBUL
BÜYÜKŞEHİR
BELEDİYESİ
ATATÜRK KİTAPLIĞI

استانبول

۱۲۹۰

